

УДК 004:37

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ РИНКУ ПРАЦІ**Носова О.В., Маковоз О.С.****Харківський національний університет внутрішніх справ**

У статті проведено аналіз існуючих стандартів для Вищих навчальних закладів в Україні та наслідки їхнього використання на ринку праці. Обґрунтовано необхідність урахування потреб ринку праці при плануванні підготовки фахівців ВНЗ. Визначено перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

Ключові слова: ринок праці, підготовка кадрів, конкурентоспроможність, вищі навчальні заклади.

Постановка проблеми. Аналіз існуючих стандартів для Вищих навчальних закладів (ВНЗ) в Україні свідчить, що система освіти і підготовка кадрів, які існували в умовах централізованої планової економіки, поступово перебудовуються згідно вимог Європейського стандарту вищої освіти. Сучасні потреби ринку праці пов'язані з поглибленням ринкових відносин, структурними змінами і циклічними коливаннями в економіці. Деформація структури трудових ресурсів погіршується внаслідок тривалого спаду в економіці та загострення кризових явищ у соціально-економічній сфері. виправити це можна шляхом забезпечення повного відтворення населення, реструктуризації системи освіти, вдосконалювання системи регулювання та розробки механізму прогнозування професійних потреб ринку праці. В умовах розвитку інноваційно-інвестиційної моделі економіки на ринку праці є важливим не лише володіння необхідним обсягом знань, але й уміння швидко і мобільно реагувати на зміни, вміти ефективно спілкуватися та орієнтуватися в інформаційному просторі, мати здатність постійно підвищувати свій професійний рівень. Головним завданням ВНЗ є забезпечення потреб галузей економіки в підготовці конкурентоспроможних робочих кадрів. При плануванні підготовки спеціалістів ВНЗ слід враховувати потреби ринку праці в робітниках різних кваліфікацій та специфіку розвитку територій. Створення умов для отримання конкурентних переваг в світі є головною умовою економічної і соціальної стабільності суспільства та сприяє економічному росту країни, збільшенню прибутку підприємств і доходів населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальним дослідженням впливу вищої освіти на рівень розвитку трудового капіталу присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як А. Амоша, Я. Берсуцький, Л. Безчасний, В. Бобров, Д. Богиня, В. Геєць, О. Грішнова, М. Долішній, Г. Задорожний, І. Каленюк, М. Кім, А. Колот, В. Кремінь, Є. Лібанова, Р. Фатхутдінов, Л. Яковенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми дослідження питань конкурентоспроможності підготовки ВНЗ фахівців високої кваліфікації обумовлена нагальними потребами народного господарства. Існує проблема необхідності приведення у відповідальність фаху, кількості випускників ВНЗ адекватно потребам та вимогам ринку праці. При цьому недостатньо приділяється уваги відповідності вищої освіти України Європейським стандартам і досі не сформовано єдиної точки зору стосовно розуміння поняття конкурентоспроможність ВНЗ. Аналіз наукової літератури свідчить – досвід західних країн не був належним чином вивчений та не знайшов свого достатнього втілення в системі підготовки фахівців ВНЗ в Україні.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті є аналіз реального стану і перспективних напрямків підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів

України, розкрити доцільність тісної співпраці ВНЗ з практикою в питаннях підготовки вищою школою фахівців відповідно до потреб ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан розвитку світової економіки характеризується інтенсифікацією процесів інтернаціоналізації, транснаціоналізації й інтеграції, що є підґрунтям реального формування світового господарства як загальної економічної цілісності. Водночас спостерігається динамічний розвиток національних економік, посилення конкуренції, обмеження сфери праці, серйозні структурні перетворення, що вимагає наявності відповідних трудових ресурсів.

Згідно з даними Держкомстату України, у 2009 році рівень безробіття у віковій групі 15-24 років досяг 17,8%; у 2008 році він становив 13,3% (розрахунок за методологією Міжнародної організації праці). У наступній віковій групі (25-29 років) він майже удвічі нижчий - 10,4%. Таке співвідношення свідчить про дуже низьку конкурентоспроможність молодих фахівців, випускників ВНЗ, на ринку праці. Ринок праці адекватно оцінює ефективність вкладень у персонал. Тому, щоб претендувати на конкурсну посаду, наявності диплому сьогодні мало - потрібно надати більш вагомі докази своєї компетентності. Також в умовах посилення конкуренції на ринку праці підвищуються вимоги не тільки до рівня кваліфікації та якості підготовки фахівців, які повинні володіти останніми досягненнями науково-технічного прогресу, але й до їх здатності використовувати отримані знання на практиці і навчатися впродовж життя. Сучасна ситуація в народному господарстві України дотепер відчуває суттєвий розрив між тим, кого та чому вчать університети, і тим, чого потребує ринок праці. Вище зазначене визиває необхідність реформування вищої освіти України відповідно до ринкових запитів до випускників.

Суперництво країн в економіці зводиться в сучасних умовах до конкуренції в галузі науки і техніки і, як наслідок – в області підготовки кваліфікованих кадрів. Слід зазначити, що Організація Об'єднаних Націй (ООН) оголосила XXI століття “Століттям освіти”. Здобутки кожної країни визначаються рівнем розвитку освіти в цій країні. Розвиток та якісне вдосконалення всієї економіки України залежать на пряму від вирішення питань вищої освіти. Проведення реформи в системі вищої освіти і науки України направлено на реалізацію положень Болонської декларації.

Зміст вищої освіти України обумовлено цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва [1, с. 1].

Кількісні зміни у мережі вищої освіти України за період з 1980 – 2010 рр. (табл. 1), тобто за 30 років, характеризуються стрімким зростанням кількості ВНЗ III та IV рівня акредитації з 147 в 1980 році до 350 на 2010 рік, майже в 2,5 рази. Таким чином, вища освіта стала доступнішою для більшої кількості студентів, про що свідчать дані згідно з якими в 2010 році налічується більше 2,3 млн. студентів. У зв'язку з поширенням доступності, диверсифікацією ВНЗ і їхніх програм, появою великої кількості недержавних освітніх закладів і нових типів освітніх установ, розповсюдженням дистанційної освіти, збільшенням числа студентів заочної форми навчання висувують проблеми якості освіти в Україні в числі першочергових стратегічних задач держави. Зазначимо, за результатами вступної кампанії 2010 до 45 українських ВНЗ абітурієнти не подали жодної заяви на вступ, що неминуче призведе до скорочення кількості вищих навчальних закладів [3].

Розглянемо кількісні дані розвитку сфери вищої освіти на прикладі аналізу в різних країнах Європи. У 2010 році в Україні проживає 45,9 млн. населення, існує 2,5 млн. студентів та функціонує 861 ВНЗ. Для співставлення звернемо увагу на дані в країнах Західної Європи, наприклад, в Іспанії з 46 млн. населення налічується 1,5 млн. студентів, які навчаються в 60 університетах, Великобританія – 62 млн. населення, 3 млн. студентів, 166 університетів та коледжів, Франція – 64 млн. населення, 2,3 млн. студентів та 100 ВНЗ [3]. Таким чином, при аналогічній кількості студентів з Францією в Україні їх навчають в 8 рази в більшій кількості ВНЗ.

Таблиця 1.

Кількісні зміни у мережі вищої освіти України за 1980 – 2010 рр.
(узагальнено та сформовано за даними) [4]

Ретроспективний період	Основні параметричні виміри		
	Населення України, млн. осіб	Кількість закладів	Кількість студентів у закладах, тис. осіб
1980/81	50,1	147	880,4
1985/86	50,8	146	853,1
1989/90	51,7	147	888,8
1995/96	49,0	255	922,8
2000/01	48,6	315	1402,9
2004/05	46,7	347	2026,7
2007/08	46,1	351	2372,5
2009/10	45,9	350	2245,2

Слід зазначити про існування в системі вищої освіти України наступних проблем: структура підготовки кадрів не повністю задовольняє потреби ринку праці, результати наукових досліджень слабо інтегруються у вищу освіту, нераціонально використовуються кошти ВНЗ, недосконала мережа установ вищої освіти, невідповідність сучасним вимогам кадрового потенціалу, освіти, підвищення кваліфікації педагогів, відсутність гнучкої інтеграції студентів до світових умов. У зв'язку з тим, що минуло значно багато часу з дня затвердження списків напрямків з вищої і середньої спеціальної освіти та магістерських програм, є необхідність у їх оновлення. Незважаючи на оновлення стандартів за напрямками все ще існують непотрібні неспеціальні предмети у навчальних планах. На рівнях бакалавра і магістратури за багатьма спеціальностями не вистачає підручників, іноді використовується стара за змістом література. У зв'язку з відсутністю механізму моніторингу, що характеризує рівень засвоєння студентами навчальних дисциплін, допускається необ'єктивність в оцінці їх знань. Структура мінімальних державних вимог до змісту та рівня підготовки магістрів повинна бути вдосконалена і підготовлені державні освітні стандарти з відповідним цьому напрямкам. Нові педагогічні технології навчання розробляються повільно, а існуючі технології слабо застосовуються в навчальному процесі. При підготовці кадрів у ВНЗ інформаційно-комунікаційні технології, методи активного інтерактивного навчання використовуються недостатньо. Не існує довгострокового і науково обґрунтованого механізму прогнозування з підготовки кадрів. Не створено механізм, що визначає рівень професійності викладачів вузів. У зв'язку з тим, що у ВНЗ навантаження викладача визначено не оптимально, створені нечисленні групи та об'єднання, навантаження аудиторних годин визначено на мінімальному ступені, все це не дозволяє привести співвідношення студентів і педагогів у відповідність зі світовими показниками. Матеріально-технічна база (постачання навчальних лабораторій, постачання з приладами та обладнанням, що забезпечують навчальний процес) вузів не укладається з сучасними вимогами. Бібліотеки та їх забезпечення в ВНЗ не відповідають сучасним вимогам, робота в напрямку створення електронних бібліотек та підручників ведеться дуже повільно. Нормативні документи, що регулюють діяльність ВНЗ, не повністю приведені у відповідність з документами щодо застосування кредитної системи.

З огляду на існуючу ситуацію в системі вищої освіти необхідно постійно удосконалювати процес підготовки висококваліфікованих фахівців, досягати сучасного рівня їхніх знань за допомогою забезпечення якості освітнього процесу. Системний підхід до управління якістю дає змогу вищим навчальним закладам аналізувати вимоги споживачів (для ВНЗ – це, насамперед, суспільство, конкретні замовники і абітурієнти), визначати процеси, які сприяють одержанню освітніх послуг, а також підтримувати ці процеси в керованому стані за допомогою фінансових, інформаційних, кадрових і матеріально-технічних ресурсів.

Аналіз досліджень провідних зарубіжних і вітчизняних вчених з питань якості освіти показав, що існує значна плутанина у визначенні конкурентоспроможності підготовки фахівців ВНЗ відповідно до вимог ринку. Самий розповсюджений спосіб визначення конкурентоспроможності освіти, застосування показників, які пов'язані з характеристикою потенціалу освітнього закладу і результатами освітнього процесу. Зазначена інформація в рамках нинішньої системи визначена конкурентоспроможності ВНЗ може розглядатись лише для характеристики можливостей освітнього закладу, але не для визначення якості освіти.

Одним із найважливіших стратегічних завдань на сучасному етапі модернізації системи вищої освіти України є забезпечення конкурентоспроможності підготовки фахівців згідно рівню міжнародних стандартів. Запровадження основних положень Болонського процесу передбачає врахування національних підходів до організації навчання, змісту освіти, традицій у підготовці майбутніх фахівців з вищою освітою.

Відповідно до точки зору Р. Фатхутдінова, конкурентоспроможність ВНЗ – це його здатність: 1) “готувати фахівців, витримують конкурентну боротьбу на конкретному зовнішньому або внутрішньому ринку праці; 2) розробляти конкурентоспроможні новації у своїй галузі; 3) вести ефективну відтворювальну політику в усіх сферах своєї діяльності.” При цьому механізм управління конкурентоспроможністю ВНЗ складається з наступних взаємопов'язаних компонентів: місія ВНЗ, його зв'язки з зовнішнім середовищем, інструменти нової інноваційної економіки, застосування яких може забезпечити конкурентоспроможність ВНЗ, принципи, функції та методи управління. [2, с. 37]

У цілому, погоджуючись з визначенням Р. Фатхутдінова, відзначимо, що конкурентоспроможність ВНЗ визначається його здібностями задовольняти потреби суспільства в освітніх послугах відповідно до державних стандартів і робити це не гірше, ніж у наявних на ринку конкурентів.

Конкурентоспроможність підготовки фахівців ВНЗ, як об'єкт дослідження, можна розглядати з різних позицій – якість освіти або якість освітньої діяльності, якість освітнього процесу або якість освітньої послуги, якість випускника або якість фахівця. На наш погляд, найбільш точним в концептуальному плані є визначення конкурентоспроможності освітньої діяльності як характеристик компетенцій випускників, збалансованих до вимог народного господарства.

Міжнародна комісія Ради Європи в своїх документах розглядає поняття компетенції як загальні, або ключові, вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, навчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання [5, с. 1]. Компетенції передбачають спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні й соціальні потреби; комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок.

Експерти країн Європейського Союзу визначають поняття компетенцій як “здатність застосовувати знання й уміння”, що забезпечує активне застосування навчальних досягнень у нових ситуаціях. В останніх публікаціях ЮНЕСКО поняття компетентності трактується як поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, застосованих у повсякденні [5, с. 2].

Згідно з означенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction) (IBSTPI), поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі або певній діяльності [5, с. 2]. Для того щоб полегшити процес оцінювання компетенцій, Департамент пропонує виділити з цього поняття такі індикатори, як набуті знання, вміння, навички та навчальні досягнення.

Затребуваність компетенції колишніх студентів визначають ефективність ВНЗ в сучасних умовах і відображають здатність суб'єкта освітньої діяльності здійснювати професійну діяльність. Це комплекс характеристик спеціальної свідомості, що відображає здатність фахівця здійснювати професійну діяльність у відповідності з економічними

вимогами, на певному кваліфікаційному рівні, з розумінням соціальної відповідальності за результати професійної діяльності.

Споживачами результатів освітньої діяльності виступають самі студенти, підприємства-роботодавці, суспільство і держава. На сьогоднішній день конкурентоспроможність освітньої діяльності з боку держави будь-якого ВНЗ оцінюється при проведенні процедури державної акредитації, атестації і ліцензування на основі затвердженого переліку показників. Проте, не можна оцінити конкурентоспроможність освітньої діяльності лише за сукупністю представлених до експертизи показників, без комплексного аналізу ефективності системи управління якістю освітньої діяльності.

В даний час чітко не визначені критерії ефективності управління якістю освітньої діяльності, що значно ускладнює її оцінку в умовах постійної модернізації системи освіти. Основні тенденції в системі забезпечення якості освітньої діяльності зводяться до вирішення наступних принципів: розробка єдиних критеріїв і стандартів у системі забезпечення якості освітньої діяльності; розробка єдиної системи менеджменту якості на основі міжнародних стандартів серії ISO 9000:2000; впровадження Системи Менеджменту Якості в освітній процес.

Застосування тієї чи іншої моделі в системі управління якістю освітньої діяльності дозволить ВНЗ центр ваги з процедур зовнішнього контролю перенести в бік внутрішнього самообстеження, яке слід проводити як на рівні всього вищого навчального закладу у цілому, так і за підрозділами (відділи, факультети, кафедри). Європейський Союз підтримує як внутрішню культуру якості, так і зовнішнє його забезпечення. Внутрішня культура якості фундаментальна: забезпечення якості – це безпосереднє завдання вузів. Перевірка якості ззовні, за допомогою зовнішньої експертизи, також фундаментальна – вона дає більше переваги на ринку освіти за рахунок демонстрації його досягнень, в якості бази конкурентоспроможності ВНЗ.

Посилення зв'язку освіти та економіки, необхідність орієнтації освіти на потреби ринку праці висунули роботодавців і бізнес в якості мірил конкурентоспроможності ВНЗ. У зв'язку з глибокими економічними перетвореннями, виникненням різних форм власності, зайнятість у великому промисловому виробництві скорочується, росте кількість робочих місць у сфері послуг, на малих і середніх підприємствах, що знаходяться в приватній власності. Ринок праці вимагає від ВНЗ підготовки компетентних робітників відповідно його безпосереднім потребам.

Висновки. Підтримання ВНЗ України європейських принципів конкурентоспроможності підготовки фахівців відображає взаємозв'язок важливих координат ЄПВО: якості, орієнтації освіти на потреби ринку праці, та відкритості зовнішньому оточенню. Гарантія та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вищої освіти згідно з вимогами ринку праці є головним напрямком реалізації положень Булонської конвенції. В умовах підвищення рівня розвитку економіки, нарощування темпів економічного зростання вимоги до підготовки висококваліфікованих випускників ВНЗ будуть рости. При цьому в конкурентоспроможності підготовки фахівців ВНЗ відповідно до вимог ринку зацікавлені як роботодавці та держава, так і майбутні фахівці, що приведе до встановлення більш високих стандартів в освіті. Таким чином, адекватність підготовки фахівців ВНЗ, шляхом розробки нових стандартів до навчальних дисциплін, системи оцінювання навчальних досягнень, якості освітніх послуг згідно вимог ринку праці – запорука економічної і соціальної стабільності суспільства та піднесенню країни.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Сучасний рівень конкурентоспроможності підготовки фахівців вищими навчальними закладами відповідно до вимог ринку праці повинен відповідати реаліям часу, потребам суспільства та мусить базуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, якими оволоділи випускники. На державному рівні постає задача гармонізувати відносини в ланцюжку «держава-вища школа-роботодавці», що забезпечить конкурентоспроможність підготовки фахівців вищими навчальними закладами відповідно до вимог ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України "Про вищу освіту" №2984-III, із змінами від 19 січня 2010 р. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью вуза // Высшее образование в России. – 2006. – № 9. – С. 37–38.
2. УРА-информ [Електронний ресурс] / Независимое информационно-аналитическое издание. – Режим доступа: <http://ura-inform.com/uk/politics/2010/08/27/mnogovuz>.
3. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Держ. ком. статистики України. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Spector, J. Michael-de la Teja, Peana. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syracuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification. – 2002.– p.1–3.
5. Kotler Ph., and Fox K. Strategic Marketing for Educational Institution. New Jersey, 1985.